

Н.Қ. АЙТБАЕВА

СӘЙГҮЛІККЕ ҚАТЫСТЫ АЯЛЫҚ БІЛІМ ЖҮЙЕСІ

Ат жарату, сәйгүлікті баптау, атын бәйгеге қосу — қазақ үшін өнердің ең үлкені. Ол — ата дәстүріміз ғана емес, жүздеген, мыңдаған жылдық тәжірибесі бар, өз алдына ғылым. Аттың өзі келісті болғанымен бабы келіспесе, оның бағы байланады. Яғни нағыз атбегі сәйгүліктің тілін білуге тиісті.

Атың бәйгеден озып келсін десең, бірінші кезекте сәйгүлік болар жақсы атты тани білу керек. Екінші кезекте оны бәйгеге жарата білу қажет. Жақсы бапталған ат қана бәйгеден озып келе алады.

Әрине, нағыз сәйгүлік болар жақсы атты тани білу оңай шаруа емес. Ол өнер атаулының ішіндегі ең қиыны. Жақсы атты тани білу өнерлінің өнерлісінің ғана қолынан келеді. Ел ішінде не бір керемет сәйгүліктерді құлын, тай кезінде-ақ айнытпай таныған әйгілі атбегілері, ат сыншылары болған. Солардың арасында жұрт аузына іліккен атақтылары — Күреңбай, Толыбай, Бақай секілді сыншылар.

Қазақтың атбегілері мен ат сыншыларының жақсы ат туралы, сәйгүлік туралы ғасырлар бойы қалыптасқан өзіндік ұғым-түсінігі, талғам-танымы бар. Олар аттың тұқым-тегіне, бітіміне, ерекше қасиетіне, белгі-нышандарына, сондай-ақ, оның шыдамдылығы мен төзімділігіне, денесінің шымырлығы мен сүйегінің беріктігіне, ұшқырлығы мен күштілігіне ден қоя отырып, бәйге атына баға берген. Өздерінің көп жылғы тәжірибесіне сүйеніп, жақсы ат қандай болатындығын сипаттап айта алған.

Ат бегілерінің айтуынша, сәйгүлік болар жақсы аттың сырт тұлғасында мынандай белгілер болады екен: кеудесі кең, шоқтығы биік, басы ашаң (етсіз), құлағы тік, маңдайы жазық, көз аласы шығыңқы, танауы кең, төменгі ерні салыңқы, мойны жіңішкелеу, арқасы оқтаудай түзу, бауыры жазық, сауыры ұзын әрі түйстайлылау, сан еті мен қол еті білеуленіп келген, аяқтары түзу, сіңірлері жуан, тұяқтары дөңгелек, бақайы тік әрі қысқа, еті ояз, жүні тықыр, жал-құйрығы сұйық т.б.

Осы тұрғыдан ұлы Абайды ат сыншысы емес деп кім айта алар?! Оның «Шоқпардай

кекілі бар, қамыс құлақ» деген өлеңіне көңіл аударып көрселік:

Шоқпардай кекілі бар, қамыс құлақ,
Қой мойынды, қоян жақ, бөкен қабақ,
Ауызомыртқа шығыңқы, майда жалды,
Ой желке, үңірейген болса сағақ.

Теке мұрын, салпы ерін, ұзын тісті,
Қабырғалы, жоталы, болса күшті.
Ойынды еті бөп-бөлек, омыраулы,
Тоятпаған бүркіттей салқы тості.

Жуан, тақыр бақайлы, жұмыр тұяқ,
Шынтағы қабырғадан тұрса аулақ,
Жерсоғарлы, сіңірлі, аяғы тік,
Жаурыны етсіз, жалпақ тақтайдай-ақ.

Кең сауырлы, тар мықын, қалбағайлы,
Алды-арты бірдей келсе, ерге жайлы.
Күлте құйрық, қыл түбі өлді келіп,
Көтендігі шығыңқы, аламайлы.

Ұршығы төмен біткен, шақпақ етті,
Өзі санды, дөңгелек келсе көтті.
Сырты қысқа, бауыры жазық келіп,
Арты талтақ, ұмасы үлпершекті.

Шідерлігі жуандау, бота тірсек,
Бейне жел, тынышты, екпінді мініп жүрсек.
Екі көзін төңкеріп, қабырғалап,
Белдеуде тыныш тұрса, байлап көрсек.

Тығылмай әм сүрінбей жүрдек көсем,
Иек қағып, еліріп, жүрсе өсем.
Шапса жүйрік, мінсе берік, жуан, жуас,
Разы емен осындай ат мінбесем!

Аяңы тымақты алшы кигізгендей,
Кісіні бол-бол қағып жүргізгендей.
Шапқан атқа жеткізбес бөкен желіс,
Разы қылдың қолыма бір тигізбей.

Бәйге атының қандай болатындығын білу үшін өлеңдегі жылқыға қатысты басқа да бейнелі сөздер мен суреттеулерді былай қойғанда, ондағы келтірілген эпитеттерді ғана санап шықсақ, біраз мәселенің басы ашылары сөзсіз.

Абай келтірген эпитеттер: *қамыс құлақ, қой мойын, қоян жақ, бөкен қабақ, ой желке, теке мұрын, салпы ерін, салқы төс, жұмыс тұяқ, кең сауыр, тар мықын, күлте құйрық, шақпақ ет, бота тірсек, бөкен желіс.*

Эпитет дегеніміз — троптың бір түрі: көркем бейнелі тұрақты тіркес. Ол — айтпақ болған ойынды көркемдеп, бейнелеп,

